
LITERARNI POLISISTEM IN MEHANIZMI MEDKULTURNIH STIKOV

Polisistemsko teorijo izraelskega teoretika Itamarja Even-Zoharja je mogoče umestiti v kontekst sodobnih empiričnih in sistemskih obravnav literarnih in kulturnih fenomenov. Četudi ni doživela tolikšnega mednarodnega odmeva kot empirična literarna znanost Siegfrieda J. Schmidta, ponuja plodne nastavke za preučevanje celote, ki ji pravimo »literarno življenje« ali »literarni sistem«. To celoto skuša zapopasti s komunikacijsko shemo, ki ne vključuje le avtorja, dela in bralca, temveč tudi institucijo, trg in repertoar. Njeni prednosti sta predvsem analitika prevodne literature in dinamike medkulturnih stikov, kjer uvaja pojme interference in transfera, pa tudi preučevanje znotrajsistemskih procesov kanonizacije in dinamike center-obrobje. Na primeru odvisnega polisistema se izkaže, kako tak polisistem prek prevodov in drugih kontaktov sprejema še vse kaj drugega kot le konkretne literarne tekste. V razpravi so prikazani tudi nekateri dosežki polisistemskih raziskav literarnega repertoarja. Na koncu avtor skuša nakazati možne uporabe polisistemske teorije kot teoretično-metodološkega ogrodja za preučevanje slovenske književne zgodovine.

1 Empirične in sistemske obravnave literature

Od konca sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje je v pomembnem segmentu literarne vede mogoče zaznati premike v smeri empiričnega in/ali sistemskega raziskovanja. Med njimi osrednje mesto zavzema empirična literarna znanost (ELZ), kot jo je utemeljil Siegfried J. Schmidt. Poleg empirične literarne znanosti pa je med sodobne sistemsko-empirične pristope mogoče prišteti še tri teoretične usmeritve: teorijo družbenih sistemov, teorijo literarnega polja in polisistemsko teorijo.¹

---

¹ Omenjena štiridelna shema je nastala na podlagi mojih raziskav. Poleg ELZ, sistemske teorije, teorije literarnega polja in polisistemske teorije kanadski komparativist Steven Tötösy v svoji klasifikaciji (Tötösy 1998) omenja še dve usmeritvi: teorijo literarne institucije in teorijo sistema pisanega teksta, ki pa nista doživeli tolikšnega odmeva.

2 Polisistemska teorija

Polisistemsko teorijo je v Tel Avivu razvijal Itamar Even-Zohar s svojimi kolegi nekje od leta 1970 dalje. Eksplicitno se naslanja na dosežke ruskega formalizma, predvsem njegove druge faze, ki jo Even-Zohar označi kot dinamični funkcionalizem, ter na dosežke semiotike, začela pa se je formirati ob problematiki prevajanja in prevodne literature. Pogledi na literaturo, ki jih je izoblikovala, imajo mnoge stične točke tako z empirično literarno znanostjo (denimo v zahtevi po ločitvi kritike in raziskovanja literature), pa tudi s sistemsko teorijo in Bourdieujevo teorijo literarnega polja. Vsekakor jo je mogoče med sistemsko-empirične pristope prišteti tudi zato, ker skuša zajeti in razložiti literaturo v njenem najširšem kontekstu kot integralni dejavnik družbe, pri tem pa uporablja kolikor mogoče preverljive (empirične) metode. Pri nas je polisistemska teorija relativno slabo znana, saj je pozornost z deli Even-Zoharja in še bolj Gideona Touryja do neke mere zbudila le v prevajalski stroki.² Pa vendar ni zanimiva le za prevajalsko stroko, temveč tudi za literarno zgodovino in seveda primerjalno književnost.

Teoretično–metodološki temelji polisistemske teorije niso neposredno povezani s sistemsko teorijo ali radikalnim konstruktivizmom, ki sta v jedru ELZ,³ temveč se zdi, da ostajajo v nekoliko tradicionalnejšem horizontu. Even-Zohar v uvodu v svojo knjigo *Polysystem studies* (1990) pojasni temeljne postavke znanstvenosti, kot jo narekuje *dinamični funkcionalizem*: (1) vsak predmet je odvisen od teorije, ki ga preučuje; (2) edini način, da opazujemo predmet, je predpostaviti, da ga vodijo zakoni, ki jih je mogoče odkriti in ki jih ni preveč; in (3) cilj znanosti je odkrivati take zakone, ki pa nimajo značaja večnih resnic, temveč le začasnih hipotez. Even-Zoharjev koncept polisistemske teorije izhaja iz uvida, da semiotičnih sistemov, kot so družba, kultura, jezik ali literatura, ne bi smeli preučevati na bazi »materialne substance«, temveč funkcionalno, kot sisteme: torej tako, da v ospredje stopa analiza relacij. Sistem je razumljen kot »omrežje odnosov, ki jih lahko predpostavimo za skupek dejavnikov, ki naj bi bili vpleteni v družbeno-kulturno dejavnost, in posledično ta dejavnost sama, opazovana skozi to omrežje ...« (Even-Zohar 1990: 85). S tem da družbeno kulturne dejavnosti kot historične pojave razumemo kot sistem, namesto gore materialnih podatkov preusmerimo pozornost na funkcije in medsebojno povezanost in soodvisnost sistemskih elementov ter se lahko omejimo na nekaj vodilnih zakonov. Namesto registracije in klasificiranja pojavov je treba preiti k odkrivanju zakonov, ki uravnavajo raznolikost in kompleksnost sistemov: pri tem se razkrije tudi cela vrsta novih pojavov in relacij, ki prej niso bili vidni. Koncept polisistema tudi omogoča, celo zahteva integracijo objektov, ki so bili prej spregledani ali odrinjeni na rob pozornosti: na področju literature denimo otroško, trivialno in prevodno literaturo.

² V zborniku *Translation into Non-Mother Tongues* (2000), ki ga je souredila Meta Grosman, se na ugotovitve Even-Zoharja in še bolj Gideona Touryja, predvsem njegovo knjigo *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Toury 1995) v zvezi s problematiko literarnega prevoda, poleg Grosmanove sklicujeta še Silvana Orel Kos in Martina Ožbot.

³ Gl. razpravo o teoretičnih temeljih empirične literarne znanosti (Dović 2002).

Polisistemska teorija, podobno kot ostale empirično-sistemske usmeritve, sicer ne priznava vrednosti in kanoničnosti kot lastnosti samega besedila. Deli pa kulturno območje na *kanonizirano* in *nekanonizirano* plast: kanonizirano predstavlja tisto, kar kot tako priznavajo kulturno dominantne skupine in kar se prek njihovega konsenza shranjuje v kulturni zakladnici neke družbe, njena moč pa se udejanja predvsem prek izobraževalnega sistema. Medtem je nekanonizirana plast mnogo obsežnejša, a je večinoma obsojena, da utone v pozabo. Toda v vitalni kulturi nekanonizirane plasti vedno pritiskajo na kanonizirane in te se pod njihovim pritiskom ves čas spreminjajo; pritisk popularnih kultur in subkultur je pomemben, saj zagotavlja visoko raven kanonizirane institucionalne kulture. Če ga ni (dovolj), slednja okosteni, postane stereotipna in nesposobna, da bi se soočila s spremenljivimi zahtevami družbe, v kateri funkcionira. Mesto, kjer se dokončno potrdi ali ovrže kanonični status nekega določenega repertoarja, je *center* polisistema. V njem ves čas poteka boj različnih kulturnih skupin in repertoarjev za ključno mesto nadzora nad sistemom, pri čemer je značilno gibanje s *periferije* v center in obratno. Da lahko sploh govorimo o sistemu, mora biti ta najprej *stabilen*, kar pomeni, da je neodvisen od sistemov, ki ga obkrožajo: to je mogoče, če je dovolj heterogen in če ima zadosten nabor alternativnih možnosti – šele ko je repertoar dovolj velik, je mogoče govoriti o vzdrževanju in ohranitvi sistema in njegove meje. Stabilnost pa ne pomeni okamenelosti, saj se mora repertoar kljub temu nenehno dinamično spreminjati.

V okviru dinamičnega funkcionalizma je sistem postavljen kot »mreža odnosov, ki jih je mogoče predpostaviti za določen niz domnevnih opazovanih pojavov« (Even–Zohar 1990: 27), pri čemer je ta niz pogojen tudi s tem, kakšni odnosi so predpostavljeni. Literarni sistem pa je kompleks dejavnosti, »za katere je mogoče predpostaviti sistemske odnose, da bi podprli možnost obravnave le-teh kot 'literarnih'« (Even–Zohar 1990: 28). Literarni sistem ne obstaja kot nekaj apriornega, kar ne bi vključevalo njegovih relacij. Kaj torej spada k takemu sistemu? Že pri Tinjanovu, začetniku sistemskega pojmovanja literature, kjer je poudarek resda še na tekstih, je sistem mogoče interpretirati kot celoto literarnega proizvodnje in sprejemanja. Pri Ejhenbaumu postane še bolj jasno, da literatura ni le niz tekstov, ampak celotna mreža dejavnosti, ki se spleta okrog tekstov. To »mrežo« je mogoče ponazoriti s šestčlensko jakobsonovsko shemo komunikacije, kot jo je Even-Zohar priredil za literaturo:

* institucija (kontekst)

* repertoar (kod)

proizvajalec (pisatelj) _____ sprejemnik (bralec)

* trg (kanal)

produkt (sporočilo)

(* z zvezdico so označene spremembe glede na Jakobsonovo shemo)

Proizvajalec kot veliki predmet tradicionalne literarne vede, ki ga je tekstna paradigma potisnila v ozadje, se v sistemskih pristopih vrača kot določujoč in hkrati določen sistemski dejavnik. Ne proizvaja le tekstov, temveč tudi modele, podobe, razpoloženja, širi horizont možnosti, vpliva na ideološka gibanja in celo politiko. Povezuje se s skupinami, v okviru katerih uveljavlja svojo težnjo po kanoničnosti,

sodeluje in sooblikuje literarne institucije, se na različne načine udejstvuje na literarnem trgu ipd. Njegova družbena vloga je v določenih okoliščinah lahko blizu marginalnim, slabo plačanim zabavnjakom, v drugih lahko predstavlja osrednjo politično in kulturno osebnost neke skupnosti.

Sprejemnik je v literarnem sistemu tradicionalno opredeljen kot tisti, ki bere knjige. V resnici je neposredno branje ali poslušanje le manjši del opravka z literaturo, ki ga ima posameznik. Mnogo pogosteje sprejemnik sprejema »recikliran« literarni material, aluzije, fragmente iz kanonične zakladnice, idiome, modele iz obstoječih repertoarjev ali druge sociokulturne funkcije in ravnanja v zvezi z recepcijo.

Institucija ni nekaj fizičnega, temveč gre za skupek dejavnikov, ki vzdržujejo literaturo kot družbeno in kulturno dejavnost. Institucija regulira normativni sistem, sankcionira in zavrača določene produkte in modele ter določa produkte, ki se bodo trajneje vpisali v zgodovinski spomin neke skupnosti. Tako razumljena institucija vključuje del avtorjev, kritike, založbe in časopise, skupine dominantnih avtorjev, pa tudi državne ustanove: akademije, ministrstva, šole in medije. Taka »institucija« seveda ni nekaj homogenega in ne deluje usklajeno, znotraj nje potekajo boji za prevlado, neprestano je prisotno gibanje med centrom in periferijo.

Trg je skupek dejavnikov, povezanih s prodajo in kupovanjem literarnih izdelkov in promocijo literarne potrošnje. Trg se pogosto delno prekriva z institucijo, četudi so interesi obeh zelo različni. Brez trga si ne moremo zamisliti literarnega sistema – širjenje trga je zato v interesu sistema. V trg so vpleteni predvsem prodajalci, tržniki, v končni fazi pa vsi, ki sodelujejo v literarnem sistemu: institucije in ne nazadnje tudi avtorji.

Repertoar razume Even-Zohar kot skupek pravil za ustvarjanje in uporabo produkta, ki morajo biti do neke mere skupna vsem udeležencem v literarnem sistemu. Ne gre le za »slovnico«, temveč tudi »slovar« danega jezika: beseda »kod« namreč pogosto označi le pravila; tu pa gre za več kot le pravila. Repertoar je nasploh strukturiran predvsem na dveh ravneh, na ravni posameznih elementov ter *modelov*, ki pomenijo sklope predznanja, na podlagi katerega nekaj razumemo (gre za nekaj podobnega kot je koncept sheme v kognitivni teoriji).

Produkt je v literarnem sistemu predvsem tekst, pa tudi odlomki, segmenti, drobci iz kanona za vsakdanjo ali ideološko rabo, citati in aluzije – vse to je lahko podlaga novi produkciji. Pri analizi produkta se na literarni ravni lahko zadovoljimo z analizo teksta, njegove strukture, zgodbe, emocionalne plati ipd., medtem ko moramo, če pristopimo k problemu s semiotične oziroma kulturološke plati, kot ključne produkte literarnega sistema upoštevati predvsem modele realnosti, ki so vir gradnje posameznih »habitusov« in imajo veliko družbeno težo.

3 Prevodna literatura, interferenca, transfer in odvisni polisistemi

Polisistemska teorija posebno pozornost namenja vprašanju prevoda in drugim mehanizmom medkulturnih stikov. Even-Zohar meni, da je bilo vprašanje prevodne literature in njenega položaja znotraj dane literature in kulture doslej deležno

mного premajhne ali skoraj nikakršne pozornosti. Zelo redko je prevodna literatura organsko vključena v zgodovinske razlage posameznih nacionalnih literatur. Temeljno vprašanje, na katero želi tu odgovoriti polisistemska teorija, je, kako funkcionira prevedena literatura v nekem literarnem polisistemu. Pri raziskovanju teh pojavov uvede Even-Zohar pojma *izvorni sistem* (source system) in *ciljni sistem* (target system), pri čemer je izvorni tisti, iz katerega se prevaja, in ciljni tisti, v katerega se prevaja oziroma v katerega vstopa prevedek iz izvornega sistema. Korpus takih prevedkov iz izvornega sistema I je mogoče v ciljnem sistemu C misliti kot podsistem sistema C; način selekcije iz I namreč nikakor ni neodvisen od ciljnega sistema C. Kljub temu velja, da prevodna literatura razvija svoj lasten repertoar.

Prevedena literatura v danem sistemu najpogosteje zasede obrobno mesto. Osrednje mesto zasede le, kadar gre (1) za mlado literaturo, ki še ni popolnoma razvita, (2) za literaturo, ki ima znotraj neke druge literature periferno oz. manjšinsko pozicijo, ali tedaj (3), ko je literatura šibka zaradi lastnih kriz. V tem primeru prevodna literatura zasede osrednje mesto kot nosilka inovacije. Nasprotno v primeru, da prevodna literatura zasede mesto v periferiji danega sistema, običajno sledi že uveljavljenim normam v polisistemu in postane – paradokсно – konzervativni dejavnik brez pozitivnih korelacij z originalnim ustvarjanjem.

V medkulturnih stikih je bistvena *literarna interferenca*, tak odnos med literaturami, pri katerem izvorna literatura postane vir posrednih ali neposrednih izposoj v ciljni literaturi. Pri izposojanju ne gre le za posamezne tekste ali modele oziroma repertoar: vse relacije v polisistemu je mogoče modelirati po vzorcu izvornega polisistema, denimo kritiko, organizacijo institucij ipd. Vsaka mlada literatura se vzpostavi na podlagi interferenc, ta odvisnost od tujih vplivov pa lahko traja dolgo, kar je značilno za manjšinske literature: za to obstajajo mnogi zgodovinski primeri, denimo odvisnost ameriške literature od angleške, češke in tudi slovenske od nemške ipd. Ta odvisnost je tem daljša, če so tvorci dvojezični in se udejstvujejo tudi v dominantnem polisistemu (spomnimo se na Prešernove nemške pesmi). V podobni situaciji so se znašle vse evropske nacionalne literature, ko so se osamosvajale od latinske literature.

Literature so med seboj vedno v interferenčnih odnosih: vsaka literatura se je razvila skozi interference z bolj uveljavljenimi in na neki točki brez tega ni zmogla nobena. Interferenca je večinoma enosmerna, kar pomeni, da lahko izvorna literatura izredno močno vpliva na ciljno, sama pa to v celoti ignorira. Literarna interferenca je pogosto le del širše družbene, politične in ekonomske interference, kot na primer v kolonialnih družbah in literaturah, ni pa to nujno – tako je bil skandinavski vpliv na Rusijo izrazito literaren. Izvorna literatura se izbira glede na prestiž: vedno je izbran model, ki je vreden posnemanja, pri čemer ni nujno, da ima izvorna kultura političen ali ekonomski prestiž, temveč kulturnega. Najpogosteje se interferenca pojavi, ko ciljna literatura nečesa nima, pa bi to potrebovala: denimo, ko mlada generacija ustvarjalcev začuti, da norme v domačem polisistemu niso ustrezne, in jih hoče prenoviti. Če te elemente najde v nekem drugem polisistemu, je interferenca zelo verjetna.

Za interferenco so posebej dovzetni t.i. *odvisni polisistemi*, to so tisti, ki so se dolgo časa naslanjali na kak tuj polisistem – na primer že omenjeni evropski nacionalni

literarni sistemi v fazi osamosvajanja od latinske literature. O odvisnosti lahko govorimo, kadar je en polisistem relativno šibak, ne nujno ekonomsko-politično, temveč tedaj, ko drug sistem ponuja razvitejše in nove funkcije. Mogoče je torej, da vojaški zmagovalac v kulturnem smislu sprejema od poraženca. Šibek polisistem ne more delovati izključno z lastnim repertoarjem, ker je ta nezadosten. Te nezadostnosti sicer ni mogoče numerično ovrednotiti, mogoče pa je na ravni strukture in repertoarja govoriti o *sistemskem optimumu*. Če tega ni mogoče vzdrževati v okviru domačega repertoarja, sistem poseže po tujem repertoarju. Tuji elementi običajno vdirajo prek transferja in prenavljajo repertoar ciljnega sistema. Sledovi tega ostajajo, tudi ko neposrednih odnosov že dolgo ni več.

Na primeru rusko-hebrejskih odnosov Even–Zohar dobro prikaže mehanizme *odvisnega polisistema*. V Palestini se od začetka 20. stoletja oživlja in uveljavlja hebrejščina kot govorjeni jezik in kot jezik literature: ta se v svoji »mladi« fazi močno nasloni na soroden ruski literarni repertoar in ga prevzema na vseh strukturnih ravneh do te mere, da ruski vpliv ne pomeni le zunanjega vpliva, temveč konstitutivno prispeva k nastanku nove hebrejske kulture: literarnega jezika in modelov sveta. Gre torej za močno odvisnost hebrejskega polisistema od ruskega, četudi ima hebrejščina dolgo in močno tradicijo. To je mogoče zato, ker v tem primeru hebrejščina postane *šibek* polisistem.

Ob primeru hebrejskega pisatelja Gnessina Even–Zohar predstavi, kako in kje so ruski modeli vdiral v hebrejski repertoar. Za ruske pisatelje je značilno, da s simuliranjem govornega jezika omilijo »knjižnost« posredovanega govora. Pri tem si pomagajo s tako imenovanimi *praznimi pragmatičnimi povezovalci* (besede, kot so torej, mislim, glej, ja, hm, brr, haha, tresk) in *pavzami*, običajno označenimi s tropičjem. Gnessin po ruskem zgledu v replike uvaja prazne pragmatične povezovalce in pavze. Uvaja tudi onomatopoetske izraze, kar je v hebrejščini toliko bolj zapleteno, saj pri tem ne more zajemati iz govornega jezika. Zato se nasloni na ruske kalke in prek njih nalaga funkcijo praznih pragmatičnih povezovalcev v hebrejski jezik. V želji, da bi njegov jezik deloval živo in pogovorno, uvede onomatopoetičnost (ah, hahaha, eh ...), pavze, sintaktične izpuste, nedokončane stavke, nekoherentno veriženje, pa tudi posebne ritmične in intonacijske vzorce, pogovorni besedni red, dvojne presledke kot zaznamovanje poudarka, dolgi pomišljaj med osebkom in povedkom, kratki vezaj med zlogi in podobno.

4 Polisistemske raziskave literarnega repertoarja

Poleg raziskovanja medkulturnih mehanizmov predstavljajo pomemben dosežek polisistemske teorije tudi raziskave literarnega repertoarja, predvsem zamisli o *funkcijskem izpraznjevanju* in o *že narejenih* kulturnih modelih. Literarna teorija se je doslej mnogo ukvarjala z akumulacijo funkcij, kamor lahko prištejemo preučevanje konotacij, dvoumnosti, pomensko gostoto ipd. Manj pa se je ukvarjala z nasprotnim mehanizmom: dekumulacijo oziroma izginjanjem funkcij. Med temi dejavniki dekumulacije je v literarnem polisistemu najpomembnejše *izpraznjevanje* ('depletion', kot Even–Zohar označi prehajanje od referenčne k pragmatični funkciji, kar je mogoče ponazoriti na primeru angleškega glagola »to take«, ki je

skoraj popolnoma situacijsko specifičen: »take a bath« – »take a book« – »takes time« ...) V jeziku je veliko take dekulacije na zelo različnih ravneh. To ne pomeni, da določeni elementi v sistemu postajajo odvečni, temveč le dobivajo nove funkcije: izgubljajo izvorno referencialnost, a pomagajo pri organiziranju diskurza na slovnični ali pragmatični ravni. To so fraze (vaš *vdani* ...), prislovi (*strašno* simpatičen), pridevniki, mrtve metafore, idiomi, slengizmi in t.i. VPC (void pragmatic connectives).⁴ Dekumulacijo je lažje zaznati v tujem jeziku kot v lastnem. Pri tem ne gre le za jezik, temveč za celotno kulturo, behavioreme in družbene ceremonije.

K razumevanju izpraznjevanja je mnogo prispeval Šklovski s konceptom (de)avtomatizacije: v jeziku naj bi označevalci izgubljali svežino, njihova moč pa naj bi postopno slabela; oboje jim lahko povrne le umetnost, ki poskrbi, da se staro ugleda na nov način. Even-Zohar razvija zamisel, da je avtomatizacija v jeziku nujna, saj je v skladu z nenehno dinamiko znakovnih sistemov. Opozarja, da so v komunikaciji tudi zvoki izpraznjeni, in šele posebna jezikovna situacija jih lahko ozavesti oziroma napravi slišne (denimo predstavitev v poeziji, tujem jeziku, uglasbitev ...) V tem primeru ima sporočilo še dodatne funkcije glede na kod, osvobaja se in ob ponavljanju lahko kod celo spreminja.

VPC, prazni pragmatični povezovalniki, so besede, ki so pomensko izpraznjene in je njihova prava funkcija organiziranje diskurza. Bolj ko so taki organizatorji izpraznjeni, hitreje in bolj gladko je kodiranje in dekodiranje. Mnogo besed, ki so sicer polnopomenske, lahko funkcionira pragmatično: medmeti, členki, vezniki, glagoli – imajo različno stopnjo izpraznjenosti, a njihova dobesedna interpretacija bi bila groteskna. Za VPC je značilna nizka zavestnost rabe in so zelo raznoliki v različnih jezikih in kulturah. V literarni repertoar lahko vstopijo kot označevalci pogovornega v nekaterih žanrih ali pa skupaj z drugimi funkcijami in zaživijo lastno življenje.

Njihovo rabo v literaturi je mogoče ponazoriti na primeru velikih ruskih pripovednikov 19. stoletja: Gogolj opisuje v noveli *Plašč* junaka Akakija kot govorca, ki uporablja le izpraznjene besede (in ga s tem posredno karakterizira kot praznoglavca); to priča o njegovem zavedanju VPC. V *Mrtvih dušah* pa dokazuje svoje mojstrstvo, ko Čičikovu v vsakem dialogu »podtakne« enake VPC, kot jih rabi njegov sogovorec, in s tem nakaže na njegovo neznačajnost in preračunljivost. Tolstoj sicer uporablja manj VPC, a ker so ti dotlej s Puškinom, Gogoljem in drugimi postali del literarnega repertoarja, se zdijo tudi v *Vojni in miru* neizbežni, da govor oseb ne bi deloval preveč umetno. Dostojevski pa se v *Bratih Karamazovih* resnično potruji, da likom dodaja konsistenten verbalni nabor, s katerim jih karakterizira: Mitja in Grušenjka govorita popolnoma drugače kot Aljoša in Zosima.⁵

Za raziskovanje VPC so posebej zanimive jezikovne novotvorbe, na primer esperanto ali pogovorna hebrejščina. Hebrejščini pri pretvorbi iz pisanega v pogovorni jezik umanjajo pragmatične funkcije, ki jih potem proizvajajo prek praznjenja; v

⁴ Pojem »Void pragmatic connectives« bi bilo po smislu najbolje prevesti kot »prazni pragmatični povezovalci«, saj nikakor ne gre le za veznike. V besedilu se držim kar izviriške kratice VPC.

⁵ Even-Zohar celo tipizira smeh: pri Fjodorju najde »hehehe«, smeh zlobneža, Mitja se smeji odprto »hahaha«, Rakinin pa cinično »hihihi«.

pogovornem jeziku mnogo prevzema od jidiša, v literarni simulaciji pogovora pa vanjo vdirajo ruski literarni modeli. V sodobni govorjeni hebrejščini nastajajo tudi novi VPC, ki niso prineseni iz drugih kulturnih repertoarjev, in njihovo število in uporaba naraščata. Pojav neodvisnih VPC v jeziku podpira tezo, da je njihova funkcija pragmatična, da torej jeziku nalaga izpraznjevanje ravno potreba po VPC v verbalni komunikaciji, ki je univerzalna.

Ena od zanimivejših zamisli polisistemske teorije zadeva tudi problem, kako je realnost v literaturi posredovana skozi sito tradicije. Ideja, da so semiotični kodi, denimo jezik, pasivna refleksija sveta ali imitacija realnosti, je po mnenju Even-Zoharja vsaj od W. von Humboldta nadomeščena z zamisljivo aktivnega modeliranja. Že konvencionalnost jezikov in razlike med njimi pričajo o tem. Bolj ko je neka kultura utrjena, bolj so njeni repertoarji kodificirani in bolj so njeni modeli *že narejeni* (»ready-made«) in s tem odrezani od realnosti. To, kar je pripovedovano, nima nujno povezave z »realnim svetom«, ki bi ga bilo mogoče intersubjektivno opazovati in izkusiti, temveč ga kaj hitro nadomestijo »zmontirane izbire iz že narejenega repertoarja, ki je v kulturi na voljo« (Even-Zohar 1990: 208). Za razliko od sociolingvistike in kulturne antropologije se literarna teorija pogosto drži naivne interpretacije mimezis in ne upošteva konvencionalnosti modeliranja realnosti. Koščki preverljive realnosti se namreč v vsako pripoved prenašajo skozi strukture dane kulture. Ta sita so lahko zelo daleč od realnosti. V literaturi se »realemi« osvobodijo realnosti in pogosto stopijo v službo karakterizacije lika (denimo v delih realistov ali naturalistov, v katerih skozi obraz, obleko, pripomočke lika bralec razbira njegove značajske poteze, »zlobneža«, »naivca«, »sanjača« ipd.); ta način naj bi bil literaren, četudi gre za očitno »laž«. Repertoar tako postaja konvencionalen in predvidljiv, realemi izgubljajo referenčno funkcijo in postajajo nosilci kvazi-referenčne funkcije v smislu organizacije teksta, označevanja odsekov, veriženja oziroma nasploh kohezivnosti in koherentnosti.

Odličen primer za to so »pomožniki obrata« (turn ancillaries) kot komentar replik v dialogu. Gre za spremne stavke tipa »je stresel z rameni«, »je odvrnil«, »se je zasmejal«, »je vzdihnil« ipd. Te fraze nimajo zveze z realnostjo, so repetitivne, konvencionalne in minimalno informativne. Bolj ko so raznolike, bolj kažejo, kako se avtor trudi prikriti njihov organizacijski značaj – in podobno velja za tiste, ki se jim v celoti skušajo izogniti. Asketska uporaba teh komentarjev v neki kulturi lahko sproži nelagodje pri prevajanju v drugo kulturo, kjer se pogosto zgodi, da jih nadomeščajo s široko paleto, ki nima zveze z izvirnikom. Even-Zohar kot primer navede ruski prevod *Karlsona na strehi* Astrid Lindgren. Izvirnik ima večinoma le preproste komentarje tipa »je rekel«: v ruskem prevodu liki »momljajo«, »ponovijo«, »vzkliknejo« in se celo »bijejo po prsih«!⁶ Toda tako razširjanje spremnih stavkov pri dialogu s kvazi-realemi ne poveča specifične informacije o realnosti, pa tudi sprejemnik jih ne dojema tako. Ti primeri nedvomno potrjujejo tezo, da v vsaki kulturi obstaja nek že obstoječ repertoar realemov.

⁶ Prevajalka izbora Carverjevih kratkih zgodb *Kolesa, mišice in cigarete* (Goga 2002) v slovenščino se je soočila z več strani dolgimi izmenjavami replik, pospremljeni s skromnimi »he/she said«. Kljub temu, da je zavestno skušala ohraniti Carverjev značilni minimalizem, se ni mogla odreči nekaterim »obogatitvam«.

5 Literarni polisistem v kulturnem kontekstu: uporaben teoretični okvir

Če skušamo strniti teoretično podobo polisistemske teorije literature, ugotovimo, da je njen temeljni predmet literarni polisistem, v katerem je treba ločiti med dominantnim centrom in obrobjem, in v katerem v skladu s prirejeno komunikacijsko shemo nastopajo proizvajalec, sprejemnik in produkt ter institucija, trg in repertoar. Literarni (poli)sistem je mogoče prav opisati in razumeti le tako, da vedno upoštevamo vse dejavnike v polisistemu, ki je glede na okolico hkrati avtonomen in heteronomen. Toda ostati znotraj nacionalnega polisistema pomeni zagrešiti veliko teoretično napako, saj poleg literature domačih avtorjev v vsakem sodobnem polisistemu obstaja tudi korpus prevodne literature, ki igra neko vlogo v polisistemu, in ta vloga je lahko v določenih okoliščinah odločilna. Pri tem gre predvsem za repertoar in njegovo prenavljanje prek interferenc oziroma transfera.⁷ Mogoče je reči, da je repertoar eden od osrednjih polisistemskih konceptov, saj zajema celoten nabor vzorcev, modelov in veljavnih stereotipov (oblikovnih, žanrskih), raziskovanje repertoarja pa je najbolj plodno na ravni nadnacionalnih literarnih procesov.⁸

Znotraj repertoarja je v polisistemski teoriji ključen koncept »modela«: gre za tisto, kar je pred samim tekstom in je kulturno pogojeno. Zamisel je sorodna Bourdieuejevemu habitusu in kulturnim modelom iz kognitivne teorije, a kot nakaže Sheffy (1997), se pri Even–Zoharju ne sprevrže v preveč mehanicistično determinacijo izbora posameznikovih kulturnih vzorcev z njegovo socialno pozicijo. Vsekakor se je mogoče strinjati z Lambertom (1997), ki med temeljnimi prednostmi polisistemske teorije izpostavi revizijo položaja prevodne literature v določenem polisistemu in dinamike transfera; možno pa je pritrđiti tudi Catryssu (1997), ki poudari funkcionalistične, dinamične in historično-relativne aspekte polisistemske teorije ter pohvali njene kapacitete v dojemanju in razlaganju dinamike kulturnih pojavov, medkulturnih interakcij ter njihovih novih in nadnacionalnih pojavnosti. Sam Even–Zohar meni, da je prednost njegove teorije ravno sistemsko oziroma relacijsko mišljenje, ki omogoča ne le obvladati širok niz pojavov z malo relacijami, temveč tudi odkriti nove pojave in področja. Eksplicitno poudari, da polisistemska teorija pojmuje literaturo kot (manjši) del tekstovne produkcije, to pa kot del celotnega kulturnega in družbenega sveta (Even–Zohar 1997).

Na podlagi polisistemske teorije bi bilo mogoče izvesti mnoge konkretne raziskave slovenskega literarnega polisistema, njegovega nastanka in notranje razvojne dinamike. Kot kaže že omenjeni primer hebrejske literature, je polisistemska teorija učinkovita predvsem za raziskovanje manjših literatur, ki so se oblikovale v okoli-

⁷ Even–Zohar večkrat poudarja, da v sodobnih nacionalno obarvanih literarnih vedah raziskave interferenc niso popularne, saj rušijo romantične predstave o pristnosti kulturne identitete: tako mnogi avtorji raje energično dokazujejo, da jih ni bilo. To je tudi razlog, da mladim (v Izraelu) raje predstavljajo njihovo literarno zgodovino kot nekaj avtonomnega in ahistoričnega.

⁸ Od komparativistike, ki je zasnovana kot nadnacionalna literarna veda, se zdi, da poleg nekaterih podrobnosti polisistemsko teorijo loči predvsem sistemsko–empirični nastavek raziskovanja, ki vključuje tudi večjo vlogo sociološkega raziskovanja institucij, trga ipd. Hkrati pa se je mogoče ravno prek pojma repertoar vsaj deloma vračati k samim literarnim tekstom, čeprav se zdijo dostopne kvečjemu tiste značilnosti, ki bi jih lahko imenovali formalne.

ščinah kulturne in ekonomske dominacije in pod močnimi strukturnimi vplivi – in taka literatura je nedvomno tudi slovenska. Koncept dinamičnega polisistema poleg obetavnega študija repertoarja tu ponuja predvsem izhodišča za preučevanje vloge interference in transferja iz drugih kultur, vloge in položaja prevedene literature, vzdrževanja sistemskega optimuma, problema strukturnega manka v repertoarju in podobno. Tako zasnovane raziskave bi gotovo prinesle zanimive ugotovitve o slovenskem literarnem polisistemu, njegovem nastanku in izpolnjevanju, pa tudi o procesih vrednotenja in kanonizacije v njem, predvsem pa o dinamiki mehanizmov naših stikov s sosednjimi kulturami.

V tem smislu bi bilo treba revidirati in znova ovrednotiti tudi zgodovinsko vlogo in položaj prevodne literature v slovenskem literarnem sistemu. Če nič drugega, pa bi večja zavest o tem, kako v resnici nastaja literarni repertoar, nujen za obstoj sistema – da namreč nobena literatura ne nastane »ex nihilo« – lahko dodala kanec sproščenosti tudi večnim razglabljanjem o slovenskem literarnem zamudništvu. Danes, ko o zamudništvu pri nas že dolgo ni več treba govoriti in imamo opravka z avtonomnim, sodobnim literarnim sistemom z vsemi potrebnimi sistemskimi funkcijami in strukturami, se ta sistem pač srečuje z nekim drugim problemom, ki je mnogo bolj pereč, kot so kdaj koli bili zamudništvo ali pomanjkljivosti v sistemu in repertoarju – z marginalizacijo literature in branja nasploh.

Literatura

Bourdieu, Pierre (2000): *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Prevod Susan Emanuel. Stanford: Stanford University Press.

Cattrysse, Patrick (1997): Polysystem Theory and Cultural Studies. *Canadian Review of Comparative Literature* (CRCL/RCLC), vol. XXIV, št. 1, str. 49–55.

Dimić, Milan V. (1993): Polysystem Theory. V: *Encyclopedia of Contemporary literary theory*. Approaches, Scholars, Terms. Uredila Irena R. Makaryk. Toronto/Buffalo/London: University of Toronto Press, str. 151–155.

Dović, Marijan (2002). Radikalni konstruktivizem in sistemska teorija kot teoretična temelja empirične literarne znanosti. *Primerjalna književnost* let. 25, št. 2, str. 59–76.

Even–Zohar, Itamar (1990): *Polysystem Studies. Poetics Today* vol. 11, št. 1, (posebna izdaja).

Even–Zohar, Itamar (1997): Factors and Dependencies in Culture: A Revised Outline for Polysystem Culture Research. *Canadian Review of Comparative Literature* (CRCL/RCLC), vol. XXIV, št. 1, str. 15–34.

Glaserfeld, Ernst von (1995): *Radical Constructivism. A Way of Knowing and Learning*. London, Washington D.C.: The Falmer Press.

Grosman, Meta (2000): Non–Mother Tongue Translation – an Open Challenge. V: *Translation into Non–Mother Tongues in Professional Practice and Training*. Tübingen: Stauffenberg Verlag, str. 21–34.

Lambert, José (1997): Itamar Even–Zohar's Polysystem Studies: An interdisciplinary Perspective on Culture Research. *Canadian Review of Comparative Literature* (CRCL/RCLC), vol. XXIV, št. 1, str. 7–14.

Luhmann, Niklas (2000): *Art as a Social System*. Prevod Eva M. Knodt. Stanford: Stanford University Press.

Schmidt, Siegfried J. (1980): *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*. Band 1&2. Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg.

Schmidt, Siegfried J. (1989): *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt: Suhrkamp.

Sheffy, Rakefet (1997): Models and Habituses: Problems in the Idea of Cultural Repertoires. *Canadian Review of Comparative Literature* (CRCL/RCLC), vol. XXIV, št. 1, str. 35–47.

Tötösy de Zepetnek, Steven (1998): *Comparative Literature: Theory, Method, Application*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.

Toury, Gideon (1995): *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.